

Ярослав Степанович КАЛАКУРА,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-9007-4991>
kalajar@ukr.net

Юлія Олександрівна БАГАЛІКА,
кандидат історичних наук,
начальник управління
Київської обласної державної адміністрації
(Київ, Україна)
by10@ukr.net

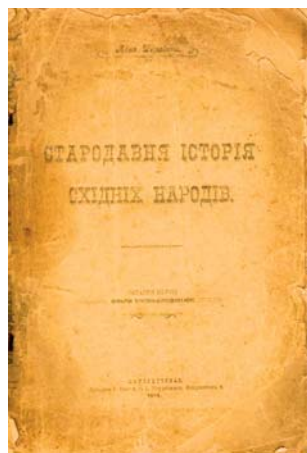
СТВОРЕННЯ ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ ЯК СЕГМЕНТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Метою статті є дослідження на основі життєвого шляху й творчої спадщини Лесі Українки, залучення та аналізу праць попередників місця й ролі рецепцій з української минувшини, написання нею підручників зі стародавньої історії східних народів у структурі інтелектуальної моделі її біографії, з'ясування сутності концепту «інтелектуальна біографія», розкриття його значення для подолання стереотипів і маніпуляцій радянського біографізму, створення на цій основі системного життєпису ідей та творчості письменниці. *Методологічний інструментарій* представлений принципами історизму, наступності, об'єктивності, антропологічного, системного та синергетичного підходів, низкою методів пізнання, зокрема аналізу й синтезу, джерелознавчої критики, проблемно-хронологічного, порівняльного, текстологічного, біографічного, а також методами фемінології. *Наукова новизна* полягає в осучасненні поняття «інтелектуальна історія» як наукового синтезу біографічного, текстувального й соціокультурного аналізу життя і творчості інтелектуалів, в обґрунтуванні додаткових шляхів реалізації системного й комплексного пізнання унікальної постаті Лесі Українки, її внутрішнього емоціонального світу, впливу особистих якостей і середовища на

формування історіософського світогляду, мотивацію інтересу до української і зарубіжної історії, а також у дослідженні особливостей задуму, осмислення джерел, методики написання «Стародавньої історії східних народів», її структури, стилю і соціокультурного значення. На основі аналізу роботи Лесі Українки над написанням підручників з історії обґрунтовано **висновок** про те, що її повноцінна інтелектуальна біографія має включати процес творчості, життєві рефлексії, комунікації із середовищем, внутрішній емоційний світ. Вона може бути створена лише на міждисциплінарному рівні через об'єднання зусиль літературознавців, істориків, орієнталістів, філософів, філологів, етнологів, психологів на основі антропологічного та синергетичного підходів.

Ключові слова: Леся Українка, інтелектуальна біографія, історичні погляди, історіософське мислення, підручник «Стародавня історія східних народів», методологія.

На межі XX–XXI ст. у науковій лексиці утвердилося поняття «інтелектуальна біографія» як синтез біографічного, текстуального й соціокультурного аналізу життя і творчості інтелектуалів [17, с. 204, 369]. Реконструкція інтелектуальної біографії є частиною інтелектуальної історії — історії інтелектуалів — творчих особистостей — науковців, літераторів, художників, митців, винахідників та ін. Написання правдивої інтелектуальної історії України почалося з відновленням незалежності й відродженням національних традицій української історіографії. Третє десятиріччя триває інтенсивний процес опрацювання методологічного інструментарію через осмислення національної історії інтелектуалів, нагромаджується досвід, а також фактичний і джерельний матеріал, публікуються науковознавчі та біобібліографічні розвідки. Усе це закладає підґрунтя для створення інтелектуальних біографій світочів української науки, літератури і культури, зокрема однієї із ключових постатей, нашого генія — Лесі Українки. Завдання це важливе й актуальне, водночас — складне й масштабне, адже йдеться про унікальне явище в українській і світовій культурі, про винятково багатогранну особистість, яка уособлювала яскраву письменницю із історіософським мисленням, із модерним стилем творчості, науковим світоглядом, національними цінностями і європейськими орієнтирами. Тому сконструювати інте-

Титульна сторінка підручника «Стародавня історія східних народів»

лектуальну біографію Лесі Українки можна лише на основі міждисциплінарного підходу, шляхом об'єднання зусиль літературознавців, філософів, філологів, істориків, етнологів, психологів тощо, потрібно зосередити увагу на недостатньо з'ясованих сторінках її життєпису, внутрішнього світу та середовища. Таким аспектом є інтерес письменниці до української та зарубіжної історії і створення підручника з історії народів Сходу.

Актуальність означеної проблеми зумовлюється кількома чинниками. *По-перше*, інтелектуальна біографія Лесі Українки ще не написана, тому це збіднює знання про формування й самовдосконалення її багатогранної особистості, унікальність її творчої лабораторії як дослідника, особливість авторського історієписання та історіософського мислення. *По-друге*, на прикладі такої біографії можна було б вибудувати модель, або своєрідний канон, для створення подібних життєписів Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Грушевського та інших, а без науково-історичної складової він був би неповним. *По-третє*, Революція гідності, постмайданівські реалії, зокрема окупаційно-гібридна війна путінської Росії проти України, засвідчили потужний запит суспільства на інтелектуальні практики, продиктували необхідність враховувати нетотожність понять «інтелігент» та «інтелектуал», потребу вироблення критеріїв цього розмежування заради глибшого осмислення інтелектуальної минувшини й зіставлення її із сучасністю. *По-четверте*, з погляду декомунізації суспільства актуальним є очищення образу Лесі Українки від ідеологічних нашарувань, спростування стереотипів, тенденційних оцінок і фальсифікацій багатьох фактів її життя і творчості, частково успадкованих від тоталітарного минулого, приписування їй «прихильності до марксистської ідеології», «любові до Росії», «благотворного впливу на неї російської літератури» тощо.

Тому *мета* пропонованої статті: зосередитися переважно на одному, але надзвичайно важливому, багато в чому пріоритетному й новому сегменті інтелектуальної біографії Лесі Українки — історіософських поглядах поетки та її роботі над створенням навчальної літератури з історії, зокрема підручника зі стародавньої історії народів Сходу.

У процесі реалізації цієї мети автори статті дотримувалися загальноприйнятих *методологічних принципів* історизму, наступності, об'єктивності, антропологічного, системного та синергетичного підходів, залучили низку *методів* пізнання, зокрема аналізу і синтезу, джерелознавчої критики, проблемно-хронологічний, порівняльний, текстологічний, біографічний, а також методи фемінології, опрацьовані в монографії Л. Буряк [7] та ін. Ураховувалося, що об'єкт інтелектуальної біографії — не лише особа і її внутрішній світ і творчість, а й зв'язок із епохою та середовищем. Крім того, новітня біографістика виокремлює

в межах інтелектуальної біографії дві взаємообумовлені моделі: а) з акцентом на соціокультурному вимірі й середовищі; б) з екзистенційним пріоритетом, тобто з підвищеною увагою до внутрішнього світу, почуттів, емоцій, визначення сенсу життя, що потребує застосування психоаналітичних методик. Як відомо, І. Франко зараховував до найважливіших сторін екзистенціалізму людського буття духовність, особисту свободу і відповідальність. Дослідники, зокрема О. Єрахторіна, Л. Скупейко, зазначають, що Лесі Українці були притаманні такі риси, як відчуття чуйності, емпатія, лагідність, здатність до морального резонансу, витривалість, уміння не переобтяжувати інших своїми стражданнями й болями, не концентруватися на власному «Я», а також мужність, готовність до самопожертви тощо [10; 33].

Осмилюючи місце в інтелектуальній біографії Лесі Українки історико-підручника складника, автори спиралися передусім на її твори на історичні й філософські теми, зокрема й підручник «Стародавня історія східних народів» [35], позаяк в інтелектуальній біографії аналізуються ідеї, які найбільше виявляються через світогляд, культуру й соціокультурне середовище, а також щоденники й епістолярій; враховували напрацювання Науково-дослідного інституту Лесі Українки Волинського національного університету імені Лесі Українки, багатьох дослідників, чиї наукові й науково-популярні праці представлені роботами **за трьома напрямками**: а) історико-біографічний контент літературно-аналітичних і критичних досліджень творчості мислительки, передусім В. Агеевої, М. Жулинського, О. Забужко, А. Костенка, О. Лук'яничук, Л. Масенко, Л. Мірошниченко, М. Мороза та інших [1; 11; 12; 18; 22; 25; 26; 27]; б) новітні життєписи й біобібліографічні публікації, зокрема праці А. Бичко, М. Кармазіної, О. Музичка та інших [5; 16; 21; 28]; в) студії, безпосередньо присвячені формуванню історичних поглядів Лесі Українки, її дослідницькому хисту й роботі над підручником з історії [2; 17; 20; 24; 29–32; 37], з-поміж яких найбільш вагомими є дослідження О. Огневої. Важливими видаються й авторські напрацювання з цієї проблеми [3; 4; 15; 19].

Ці та інші праці містять великий пласт знань про життєвий і творчий шлях поетки, зокрема й про написання «Стародавньої історії східних народів», оцінку її спадщини під кутом зору науковості. Л. Овдійчук на основі аналізу творчого доробку Лесі Українки дійшла висновку, що вона репрезентувала себе як науковець, адже, окрім прозових, драматичних та ліричних художніх творів, їй належать праці наукового характеру з історії, фольклористики, літературознавства, педагогіки, до того ж це виявилось і в її педагогічному хисті, у навчанні сестер, братів та племінників [29]. Однією з перших звернула

увагу на Лесину роботу над історією народів Сходу І. Шиманська ще 1967 р. [37]. Вона акцентувала на авторській концепції історичного процесу, на залученні маловідомих джерел, доступному викладі матеріалу. Через чверть століття до цієї теми звернулися І. Захарова та В. Сарбей, які обґрунтували висновок про те, що на теренах Російської імперії це був перший український підручник зі стародавнього сходознавства [13]. Їхню дослідницьку естафету в часи незалежності України підхопили Р. Арцишевський, Ю. Багаліка (Ю. Кузьминець), О. Огнева, С. Романов та інші. Солідаризуючись із думками попередників, вважаємо доцільним уточнити й доповнити деякі твердження. Зокрема, бачимо підстави говорити не про один, а кілька варіантів підручника, які письменниця створювала впродовж майже тридцяти років — починала в Луцьку, Колодяжному, Києві, Криму, закінчувала в Софії, Відні, Єгипті, Грузії. Перший (початковий) його варіант під такою назвою створювався в 1889–1891 рр., і його щойно написані частини читали брат Лесі Михайло і сестра Ольга, а згодом й інші. Однак авторка усвідомлювала своє аматорство й недовершеність книжки, періодично поверталася до роботи над нею, додавала нові джерела, корегувала структуру, дописувала та розширювала сюжети й тільки через 20 років у листі до сестри Ольги запропонувала видати її, уточнивши назву — «Історія давніх народів Сходу. Зложила Леся Українка по Менару, Масперо і інших». Зрештою, усе це засвідчує існування кількох робочих варіантів історії Сходу, однак відомий і найповніше описаний один, автографічна чернетка якого датована 1890 р., котрий зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а сама книга перевидана в 2008 р. з коментарями О. Огневої та Н. Стащенко як репринт одного з видань 1918 р. [35]¹. Крім того, в опублікованому в 2021 р. 10-му томі Повного академічного зібрання творів письменниці вміщено і «Стародавню історію східних народів», а також підготовчі матеріали: конспекти й виписки з книг, різні нотатки, ілюстрації тощо.

У цьому контексті дуже важливо розглянути наявні відомості про процес написання підручника під кутом зору творчих рефлексій і відчуттів Лесі Українки, окреслити його місце в просторово-часовому вимірі її біографії, адже робота над книжкою поєднувалася з орієнтальною тематикою літературної творчості, громадською діяльністю, численними зустрічами та подорожами.

---

¹ Книга без коментарів і додатків видана препринтом і в Кам'янці-Подільському: Українка Леся. Стародавня історія східних народів / перевид. вид. Ольги Косач-Кривинюк 1918 р. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2008. – 164 с.

Перед тим, як безпосередньо висвітлити роботу Лесі Українки над підручником з історії східних народів, вважаємо доцільним хоча б у загальних рисах знайти попередню відповідь на три запитання: що спонукало її до його написання, наскільки вона виявилася підготовленою до цього і, нарешті, чому не українська історія, а Сходу. Більшість дослідників дотримуються думки, що ледь не основним мотивом її задуму було допомогти своїм сестричкам та брату краще зрозуміти українську й зарубіжну історію [2]. Очевидно, це так, але не останню роль відіграла її власна зацікавленість загадковими народами Сходу — для того, щоб провести певні паралелі з історією українського народу. З останньою вона була краще ознайомлена, оскільки однозначно ідентифікувала себе і свій родовід з Україною, майже напам'ять знала Шевченків «Кобзар», що слугував підручником з історії для більшості людей, читала козацькі літописи, твори М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, відомою їй була «Історія Русів». До того ж писати історію України в умовах валуєвських та емських циркулярів було небезпечно, тому й виклала вона свої погляди на ущемлене життя українців під москалями поетичним словом («Бояриня», «Вавилонський полон» та ін.) і провела певні паралелі з долею східних народів. Поетка була готова до створення історичного нарративу: вона від природи мала рідкісний дар відкривати невідомий світ для себе та інших, виявляла виняткові здібності до пізнання людей, довкілля, а також до критичного мислення; із дитинства захоплювалася історією, переказами, вивчала іноземні мови, а відтак почала перекладати. Чотирирічною навчилася читати, у дев'ять років написала перший вірш «Надія», а в тринадцять її вірші «Конвалія» і «Софо» були опубліковані у львівському часописі. Через хворобу Леся Українка не могла навчатися ані в гімназії, ані в інших навчальних закладах. Спочатку вона опановувала науки разом із братом Михайлом у приватних учителів (зокрема, вивчала грецьку й латинську мови), згодом, із допомогою матері, а здебільшого й самотужки, оволоділа англійською, французькою, німецькою, італійською, польською, болгарською та ін.

Фундатори теорії інтелектуальної біографії особливого значення надають середовищу, у якому зростав, формувався і творив той чи той інтелектуал. А в Лесі Українки воно було особливе, елітарне, з українськими цінностями. Найбільше вплинула на формування її світогляду, філософського та історичного мислення, національної свідомості, поза всяким сумнівом, мама — Ольга Драгоманова (Косач, літературний псевдонім Олена Пчілка), рідна сестра Михайла Драгоманова. Вона прищепила Лесі любов до самоосвіти, поезії та історії. Олена Пчілка була закохана в українську історію, у творчість Тараса Шевченка, са-

мові дано обстоювала рідну мову й культуру. Завдяки розповідям матері, Лесі стають відомі козацька слава й берестецька трагедія червня 1651 року. Рідний край, рідна мова, народна пісня, казка, прості люди — за цим стояло високе поняття Україна, її героїчна історія, нескорений народ, і любов до цього прищеплювала Лесі мама. Завдяки матері та бабусі Єлизаветі Драгомановій із Гадяча Леся ознайомилась із Полтавщиною, із творчістю Івана Котляревського, із самотнім фольклором, долучилася до збирання веснянок, колядок, обрядових пісень, ігор, легенд, їх вивчення, а згодом і публікації. Пісенна енергія, заснована на національній історії і традиціях, живила її творчість мотивами та образами впродовж всього життя.

Благотворно впливав на формування особистості Лесі тато — Петро Косач, нащадок козацької старшини, вихованець Університету св. Володимира, якому поталанило спілкуватися з В. Антоновичем, М. Грушевським, П. Житецьким, О. Левицьким, М. Лисенком, Б. Грінченком, С. Єфремовим та іншими. Глибокий слід у житті поетеси залишило перебування разом із братом Михайлом і навчання в приватних учителів у Києві, уроки рисування в школі Олександра Мурашка, гостювання в родинх інтелектуалів Лисенків і Старицьких, а під час перебування на Галичині та Буковині — спілкування з І. Франком, М. Грушевським, В. Стефаником, О. Кобилянською, М. Коцюбинським, О. Маковесом, М. Павликом, Г. Хоткевичем та іншими.

І все ж більшість дослідників і біографів Лесі Українки сходяться на думці, що найпотужніше вплинув на її світогляд, на формування історичного мислення, розуміння європейських цінностей, на її суспільні орієнтири та історіософію рідний дядько — видатний український історик, філософ, публіцист, літературознавець, фольклорист і громадсько-політичний діяч Михайло Драгоманов [8; 23]. Вона вважала себе його «духовною дитиною» [34, с. 259], оскільки він став її своєрідним компасом для орієнтації в українській і світовій історії та культурі. Під його впливом у процесі самоосвіти й самовдосконалення в молодій письменниці сформувалися погляди на українську минувшину як органічну частину історії всього людства. Підказуючи теми для творів, він водночас рекомендував або й надсилав їй відповідну літературу. Приміром, так було з ранньою поемою «Роберт Брюс, король шотландський», написаною з урахуванням отриманих від М. Драгоманова матеріалів та легенд про боротьбу за незалежність шотландського народу.

Перша зустріч із ним відбулася ще 1876 р. в Києві перед його від'їздом в еміграцію, а далі було листування, присвята йому перекладу поеми В. Гюго під назвою «Сірома» («Бідні люди»), надрукованої в часописі «Народ», і очікування нових зустрічей. До речі,

інтенсивне листування Лесі Українки з дядьком почалося якраз у період, коли вона працювала над підручником з давньосхідної історії. У 1894 р., коли перші його варіанти вже були написані, здійснилася її мрія: вона приїхала на запрошення М. Драгоманова до Болгарії, де прожила більше року. Це був особливо насичений період її інтелектуального й творчого зростання: захоплюва праця в дядьковій бібліотеці, спілкування, обговорення й дискусії з ним на найрізноманітніші теми, захоплення його творчістю, особливо працями «Чудацькі думки про українську національну справу», «Пропащий час. Українці під Московським царством (1654–1876)» [9]. Ці твори, які в Росії вважалися найбільш небезпечними, стали своєрідним курсом університетської самоосвіти для письменниці. Особливо її захоплював намір М. Драгоманова написати «цивілізаційну історію України» [9, с. 605–618], але 8 червня 1895 р. улюблений дядько помер на її очах від розриву аорти. Його школа й настанови щодо вивчення іноземних мов, читання творів зарубіжних авторів в оригіналі та заняття історією залишились як дороговказ на все життя.

Водночас було б однобічним трактувати феномен Лесі Українки лише як результат зовнішніх впливів, замовчуючи її власний біографічний проект особистісного самовдосконалення. На цей аспект інтелектуальної біографії звернула увагу О. Єрахторіна, наголосивши, що самовдосконалення особистості Лесі Українки було найвищою формою усвідомленого саморозвитку, який полягав у її внутрішній потребі творити та реалізовувати власний біографічний проект [10]. Ідеться про такі чинники цього процесу, як природні дані та індивідуальні здібності, про прогнозовані якості, що вироблялися в процесі саморозвитку. Самовдосконалення — це той соціально-психологічний механізм, який забезпечує прогресивну зміну людини її власними зусиллями, передусім у моральній та духовній площині. Дослідники звертають увагу на виняткову здатність Лесі Українки до самоорганізації, самопримушування і самообмеження, уміння переносити заради мети будь-які труднощі. А свобода для неї була умовою і способом самореалізації свого таланту та задумів.

Беручи для своїх творів історичне тло східних народів, Леся Українка намагалася в такий спосіб говорити про свій час і свій народ, усвідомлюючи підневільне, безправне, «тюремне життя» українців у царській Росії. Коли вона писала про Грецію, завойовану Римом, то перед очима в неї була Україна, а в драмі «Вавилонський полон» йшлося й про поневолений український народ, який має пройти випробування й вистояти. У цьому зв'язку в поезії «І ти колись боролась, мов Ізраїль...» авторка з боєм запитує: «Коли скінчиться той полон великий, що нас зайняв в землі обітованій? І доки рідний край Єгип-

том буде? Коли загине новий Вавилон?» Як наголосила Л. Масенко, тема національного поневолення пронизує не лише «Вавилонський полон», а й інші драматичні твори: «На руїнах», «В дому роботи, в країні неволі», «Кассандра», «Бояриня» та ін. [25]. До речі, драматична поема «Бояриня» пронизана ідеєю екзистенційної несумісності українців і москалів, сусідство яких, на думку авторки, не створює передумов для подолання їхнього протилежного розуміння засадничих цінностей людського життя.

Такими мотивами пронизана й робота Лесі Українки над підручником із тим, щоб екстраполювати історію поневолених народів Сходу на українські реалії XIX ст. Не було випадковим і те, що первісний задум «історичних записок» передбачав написати історію індусів (давня назва населення Індії і Пакистану), адже в середовищі тогочасної української інтелігенції вже побутувала думка про індоєвропейське походження українців та спорідненість української мови і санскриту Давньої Індії. За зразок підручника вона взяла одну з кращих на той час праць французького історика Луї Менара «Історія давніх народів Сходу», навіть скористалася аналогічною назвою.

Лейтмотивом задуму твору можуть слугувати слова авторки: «...щоб показати весь розвиток панування одних людей над другими, всю боротьбу станів, боротьбу праці і грошей, то на те треба дуже багато мови і се становить окрему науку, котру тоді можна буде зрозуміти краще, коли буде відоме життя різних народів давніх і нових часів, себто їх історія» [36, с. 153]. Логічними є структура і концептуальний задум підручника. Окрім «Вступної розповіді»², у якій викладено задум і погляди авторки на значення історичної науки, її освітніх завдань, місця в системі інших наук, книга містить шість основних розділів, кожен з яких відповідно присвячений історії не так **держав, як народів** (виокремлено авторами. — Я. К., Ю. Б.): індусів, мідійців і персів, єгиптян, ассірійців та вавилонців, фінікійців, ізраелітів (жидів). Це аж ніяк не означає, що авторка недооцінювала роль держави, але українцям її ще треба було вибороти. Сюжети, присвячені єгиптянам, наприклад, однозначно спроектовані на українські реалії: «Цар, святці та вояки правили Єгиптом і людом, а люд гнувся, робив і мовчав, як мовчить і досі під чужим ярмом... Ярмо накладали не раптом, а дуже помалу, обережно, от хоч би як у нас на Україні...» [36, с. 154]. Не оминула авторка й вторгнення армії перського царя Дарія на землі Великої Скіфії (а це Північне Причорномор'я), показала хоробрість скіфів, які завдали йому поразки. Родзинкою підручника стали також ілюстрації, які вона добирала сама.

² Не випадково, що Д. Антонович, надаючи великого значення цьому тексту, опублікував його окремою брошурою в 1923 р. у Лейпцигу.

Усі розділи книги містять стислий виклад найважливіших подій і фактів за хронологією з елементами аналізу й узагальнень. Важливо зазначити, що акцентовано в кожному з них не на ролі правителів, панівних верств чи державних утворень, а на самотності культурного, духовного, соціального і господарського життя народу як нації, його віруваннях, звичаях, обрядах тощо. Цікавим, зокрема, є розділ, присвячений фінікійцям, у якому викладені різні версії походження цього народу, його розселення на території, яка нині називається Близьким Сходом. Досить докладно описані сучасні ліванські міста Тір, Сідон, Біблос та сирійське Арвад, висвітлена історія появи фінікійського письма. Авторка високо оцінювала фінікійську цивілізацію, підкреслюючи, що «найбільше знали про світ єгиптяни та фінікійці». Принагідно зазначимо, що до 150-річного ювілею письменниці в ліванському видавництві «Аль-Мусаввер Аль-Арабі» в Бейруті за сприяння Громади українців та підтримки Міністерства закордонних справ України й надзвичайного та повноважного посла України в Лівані Ігора Осташа вийшов перший том перекладів прозових творів письменниці, які здійснив відомий ліванський перекладач, українознавець Імадеддін Раеф [6].

Роботу над підручником історії народів Сходу Леся Українка вважала незавершеною і, як уже зазначалося, час від часу поверталася до неї впродовж усього життя. Зокрема, для доопрацювання тексту вона намагалася використати і своє перебування в Єгипті під час лікування в 1909–1910, 1910–1911, 1912–1913 рр., спілкування з орієнтологом А. Кримським та козакознавцем Д. Яворницьким, візит до кайрського музею, емоційні враження від гігантських пірамід. Лише незадовго до смерті авторка погодилася на його видання і, за її ж словами, знову почала «вчитися», перечитуючи нові праці, викристалізовуючи своє бачення історії. Вона наново переглядала й редагувала рукопис, добирала до нього ілюстрації. Цікавими видаються міркування Лесі Українки про доцільність змінити його композицію з урахуванням нових матеріалів, почерпнутих під час перебування в Єгипті. «„Історію“ я переглядаю, — писала вона, — але бачу, що таки дещо треба насвіжо написати; крім того, розділ той, що тепер на початку (про арійців), таки треба поставити на кінець, як у Менара, бо се історія і менше давня, ніж єгипетська та вавилонська, і менше досліджена, до того ж історія персів зв'язана з історією Ассирії, а та знов давніша» [36, с. VII]. Далі вона вважала, щоб вступну розповідь «Первісні люди» проілюструвати не на підставі книги Менара, у якій, на її думку, є недоліки, а взяти «незлі малюнки зброї, начиння камінного періоду» з книги «Дика людина» Ф. де Лану [36, с. VI].

У методологічних засадах підручника простежується низка елементів підходу, який сучасна наука трактує як соціокультурний. Ідеться про пріоритет культури, духовності й соціальної проблематики: «А се може власне і єсть найцінніше в людській історії — історія культури» [36, с. 98]. Якраз оригінальні культурні та мистецькі здобутки цивілізації Леся Українка цінувала найбільше. Свідченням цього є підрозділ «Пам'ятники», у якому зазначається: «Хист єгипетський вище від хисту всіх інших народів східних, якщо не красою своєю, то розмаїтістю тем, простотою і надто грандіозністю... Вони все будували на вічність» [36, с. 135]. Отже, історіософія письменниці ґрунтується на ціннісному вимірі історії людства. До того ж вона розглядає її як певну цілісність — від зародження і до сучасних подій, ставлячи перед собою і читачем такі ключові питання методології, як: хто є творцями історії; яке місце видатних діячів в історичному процесі; яка роль народних мас і особи в історії. В історіографії цілком справедливо наголошується, що Леся Українка сприймала й трактувала постаті світової історії крізь призму свого поетичного емоційного світогляду та власних переконань [30]. Водночас на її погляди щодо ролі особи в історії помітно впливали тогочасні ідеї позитивізму та неоромантизму, але намагання авторки вписати українську історію у всесвітній контекст заслуговує уваги й високої оцінки.

Звичайно, було би перебільшенням говорити про вичерпність історичних знань і методології історієписання Лесі Українки. Радше вона стала «істориком з нахилу», захопленим аматором. До того ж, окрім важкої хвороби, письменниця зіткнулася з низкою об'єктивних труднощів під час написання книжки: брак першоджерел (як конкретно-історичних, так і історіографічних) змушував її вдаватися до стародавніх переказів, міфів, легенд, літературних творів. Крім того, письменниця не ставила за мету, за висловом М. Зерова, «археологізм уяви» та максимальну реконструкцію минулого [14, с. 44–48]. Чи можна дорікати авторці за ці та інші упущення? Звісно, можна, але наскільки це буде об'єктивно і справедливо? Маємо пам'ятати, що Леся Українка почала створювати історичні тексти в умовах, коли в історичній науці відбувався перехід від описовості подій, явищ, особистостей до їх пояснення. Тим не менше, полотно української і все-світньої історії у її творчості отримало історіософське трактування. Історію народів Сходу Лесі Українки, за сучасною термінологією, можна зарахувати до «публічної історії», тобто до науково-популярної з домінуванням літературно-публіцистичного стилю. Її заслуга полягала в тому, що вона зуміла поєднати наукові студії з літературно-художніми творами, спроектувавши останні на історичні процеси, а це дало їй змогу доповнити й поглибити їх розуміння

художньо-емоційними засобами. Це доводить потребу оцінювати спадщину Лесі Українки, її інтелектуальну біографію з погляду цілісності, системно і комплексно [30; 32].

Висновки. *По-перше*, історична проблематика творчості Лесі Українки, передусім «Стародавня історія східних народів», є винятково важливим сегментом інтелектуальної біографії письменниці, оскільки проливає світло на її історіософське мислення, історичний світогляд, демонструє вміння екстраполювати минувшину інших народів і держав на українські реальності імперського поневолення. *По-друге*, практика історієписання має обмаль прикладів, щоб людина у віці 18–19 років, не маючи гімназійної та університетської освіти, створила працю, яка цілком уписується в канон тогочасних підручників. Її написання може бути осмислене й належно поціноване лише з погляду авторських рефлексій у тісному зв'язку з усією літературною, публіцистичною та епістолярною спадщиною як цілісністю й найповнішим втіленням внутрішнього емоційного світу Лесі Українки, її рідкісною здатністю до самовдосконалення. *По-третє*, повноцінна інтелектуальна біографія мислительки має охоплювати не тільки досягнення її інтелектуальних надбань, а й процес їх творення, життєві рефлексії, комунікації із середовищем, враховувати особливості доби. Вона може бути створена лише на міждисциплінарному рівні шляхом об'єднання зусиль літературознавців, істориків, орієнталістів, філософів, філологів, етнологів, соціологів, психологів на основі антропологічного та синергетичного підходів. Координатором робіт із її створення міг би стати Науково-дослідний інститут Лесі Українки Волинського національного університету імені Лесі Українки.

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть : творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / Віра Агеєва. – 2-е вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2001. – 264 с.
2. Арцишевський Р. А. Плід таланту і великої праці (до 120-річчя написання підручника Лесі Українки «Стародавня історія східних народів») / Р. А. Арцишевський // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. пр. – Київ, 2011. – Вип. 11. – С. 538–542.
3. Багаліка Ю. О. Історичні погляди Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю. О. Багаліка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 2000. – 22 с.
4. Багаліка Ю. Леся Українка : погляд із XXI століття / Ю. Багаліка // Українки в історії / за ред. В. Борисенко. – Київ, 2004. – С. 182–186.
5. Бичко А. Леся Українка : світоглядно-філософський погляд / Ада Бичко. – Київ : Укр. центр дух. культури, 2000. – 185 с.
6. Біла А. Близький Схід Лесі Українки / Андріана Біла // Радіо Свобода. – 25.02.2021. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/lesya-ukrainka-livan-tvory-arabskoyu-movoyu/31116020.html>

7. Буряк Л. І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи / Лариса Буряк. – Київ : Нац. акад. упр., 2010. – 368 с.
8. Драгоманов М. П. Вибране : «...мім задум зложити очерк історії цивілізації на Україні» / Михайло Драгоманов / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – Київ : Либідь, 1991. – 688 с. – («Пам'ятки історичної думки України»).
9. Драгоманов М. П. Пропащий час : українці під Московським царством (1654–1876) / Михайло Драгоманов. – Київ : ЦНЛ, 2019. – 48 с.
10. Єрахторіна О. Біографічний проект Лесі Українки як зразок особистісного самовдосконалення / Ольга Єрахторіна // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – 2018. – Вип. 19. – С. 27–33.
11. Жулинський М. Г. Леся Українка у боротьбі проти духовного рабства. Про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці : стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 листопада 2020 р. / М. Г. Жулинський // Вісник Національної академії наук України. – 2020. – № 11. – С. 29–32. <https://doi.org/10.15407/visn2020.11.029>
12. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – Київ : Факт, 2007. – 428 с.
13. Захарова І. В. Перший український підручник із стародавнього східознавства / І. В. Захарова, В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1990. – № 2. – С. 38–44.
14. Зеров М. Леся Українка. Критично-біографічний нарис / Микола Зеров. – Харків ; Київ : Книгоспілка, 1924. – 68 с.
15. Калакура Я. «Україна — постаті» як концентр українознавства / Я. Калакура // Українознавство. – 2013. – № 3–4. – С. 10–18.
16. Кармазіна М. Леся Українка. Життя як виклик / Марія Кармазіна. – Київ : Парлам. вид-во, 2020. – 420 с.
17. Колесник І. І. Українська історіографія : концептуальна історія / Ірина Колесник. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 566 с.
18. Костенко А. Леся Українка / Анатоль Костенко. – Київ : А.С.К., 2006. – 512 с.
19. Кузьминець Ю. О. Історизм світогляду Лесі Українки: чинники і етапи формування / Юлія Багаліка // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Історія. – Вип. 40. – Київ, 1998. – С. 67–70.
20. Левченко Г. Міф проти історії : сферофера лірики Лесі Українки : моногр. / Галина Левченко. – Київ : Академвидав, 2013. – 332 с.
21. Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Лесі Українки, с. Колодажне, 25 лютого 2021 р. / упоряд. Є. Ковальчук. – Луцьк, 2021. – 196 с.
22. Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. Т. 1 / упоряд. Н. Стащенко ; ред. М. Жулинський. – Луцьк, 2003. – 433 с.
23. Лук'янчук Л. Вплив Михайла Драгоманова на формування світогляду Лесі Українки / Л. Лук'янчук // Філологічний вісник : зб. наук. пр. – Київ, 2015. – Вип. 2 : Творчість Лесі Українки в контексті світової культури. – С. 139–169.

24. Лук'янчук Л. Формування історичних поглядів Лесі Українки / Л. Лук'янчук // Волинь філологічна: текст і контекст. – Луцьк, 2016. – Вип. 22 : Універсум Лесі Українки. – С. 325–336.
25. Масенко Л. Тема національної неволі в драматургії Лесі Українки / Лариса Масенко // Студії з україністики : зб. наук. пр. – Київ, 2004. – Вип. V : До 190-річчя з дня народження Тараса Шевченка. – С. 174–190.
26. Мірошниченко Л. Леся Українка. Життя і тексти / Лариса Мірошниченко ; Нац. акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – Київ : Смолоскип, 2011. – 264 с.
27. Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. О. Мороз. – Київ : Наук. думка, 1992. – 632 с.
28. Музичко О. Постаті світової історії у рецепції Лесі Українки / О. Музичко // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки) : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., 25–26 лютого 2021 р., Львів. – Львів, 2021. – С. 368–373.
29. Овдійчук Л. Леся Українка як науковець / Л. Овдійчук // Українська література в загальноосвітній школі. – 2011. – № 9. – С. 36–38.
30. Огнева О. З історії створення підручника Лесі Українки «Стародавня історія східних народів» / О. Огнева // Східний світ. – 2005. – Вип. 2. – С. 164–165.
31. Романов С. «Історія Саффо» як художній код і біографічний ресурс у життєтворчості Лесі Українки та Л. Старицької-Черняхівської / С. Романов // Волинь філологічна: текст і контекст. – Луцьк, 2015. – Вип. 20 : Аналіз та інтерпретація тексту. – С. 242–254.
32. Романов С. «Стародавня історія східних народів» і поезія Лесі Українки на єгипетські теми / Сергій Романов // Леся Українка : енциклопедія життя і творчості. Дослідження. – 2012. – Режим доступу: <https://www.ukrainka.name/uk/Studies/EgyptPoetry.html>
33. Скупейко Л. Апологія особистості: статті про Лесю Українку / Лукаш Скупейко ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Фенікс, 2015. – 239 с.
34. Українка Леся. До М. І. Павлика. 10 квітня 1903 р. Сан-Ремо / Леся Українка // Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 13. Листи (1902–1906) / Леся Українка. – Луцьк, 2021. – С. 257–260.
35. Українка Леся. Стародавня історія східних народів / Леся Українка ; видання перше Ольги Косач-Кривинюк. – Катеринослав : Друк. І. Вісман та І. Морділевич, 1918. – 252 с.
36. Українка Леся. Стародавня історія східних народів / Леся Українка ; [упоряд., підгот. текстів та іл., комент., прим. О. Огневої, Н. Стащенко]. – Репр. вид. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008. – 256, XLVIII с.
37. Шиманська І. Ф. Стародавня історія східних народів — підручник Лесі Українки / І. Ф. Шиманська // Український історичний журнал. – 1967. – № 5. – С. 107–110.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2001). *Poetesa zlamu stolit: Tvorchist Lesi Ukrainky v postmodernii interpretatsii* (2nd ed.). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].

2. Artsyshevskiy, R. A. (2011). Plid talantu i velykoi pratsi (do 120-richchia napysannia pidruchnyka Lesi Ukrainky "Starodavnia istoriia skhidnykh narodiv"). *Problemy Suchasnoho Pidruchnyka, 11*, 538-542. [In Ukrainian].
3. Bahalika, Yu. O. (2000). *Istorychni pohliady Lesi Ukrainky* (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv. nats. un-t im. T. H. Shevchenka. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Bahalika, Yu. (2004). Lesia Ukrainka: pohliad iz 21 stolittia. In V. Borysenko (Ed.). *Ukrainky v istorii*. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Bychko, A. (2000). *Lesia Ukrainka: Svitohliadno-filosofskiy pohliad*. Kyiv, Ukraine: Ukr. tsentr dukh. kultury. [In Ukrainian].
6. Bila, A. (2021, February 25). Blyzkyi Skhid Lesi Ukrainky. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/lesya-ukrayinka-livantvoryak-arabskoyu-movoyu/31116020.html> [In Ukrainian].
7. Buriak, L. I. (2010). *Zhinka v ukrainskomu istorychnomu naratyvi: Avtory, idei, obrazy*. Kyiv, Ukraine: Nats. akad. upr. [In Ukrainian].
8. Drahomanov, M. P. (1991). *Vybrane: "...mii zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini"* (R. S. Mishchuk, Comp. & Ed.). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
9. Drahomanov, M. P. (2019). *Propashchyi chas: Ukraintsi pid Moskovskym tsarstvom (1654-1876)*. Kyiv, Ukraine: TsNL. [In Ukrainian].
10. Yerakhtorina, O. (2018). Biohrafichnyi proekt Lesi Ukrainky yak zrazok osobystisnoho samovdoskonalennia. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Filozofsko-Politologichni Studii, 19*, 27-33. [In Ukrainian].
11. Zhulynskiy, M. H. (2020). Lesia Ukrainka u borotbi proty dukhovnoho rabstva. Pro uchast humanitarnykh ustanov NAN Ukrainy u pidhotovtsi ta vidznachenni 150-richchia vid dnia narodzhennia pysmennytsi: stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 4 lystopada 2020 r. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy, 11*, 29-32. <https://doi.org/10.15407/visn2020.11.029> [In Ukrainian].
12. Zabuzhko, O. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii*. Kyiv, Ukraine: Fakt. [In Ukrainian].
13. Zakharova, I. V., & Sarbei, V. H. (1990). Pershyi ukrainskyi pidruchnyk iz starodavnoho skhodoznavstva. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal, 2*, 38-44. [In Ukrainian].
14. Zerov, M. (1924). *Lesia Ukrainka. Krytychno-biohrafichnyi narys*. Kharkiv; Kyiv, Ukraine: Knyhospilka. [In Ukrainian].
15. Kalakura, Ya. (2013). "Ukraine – Personalities" as concenter of Ukrainian studies. *Ukrainoznavstvo, 3-4*, 10-18. [In Ukrainian].
16. Karmazina, M. (2020). *Lesia Ukrainka. Zhyttia yak vyklyk*. Kyiv, Ukraine: Parlam. vyd-vo. [In Ukrainian].
17. Kolesnyk, I. I. (2013). *Ukrainska istoriohrafii: Kontseptualna istoriia*. Kyiv, Ukraine: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
18. Kostenko, A. (2006). *Lesia Ukrainka*. Kyiv, Ukraine: A.S.K. [In Ukrainian].
19. Kuzmynets, Yu. O. (1998). Istoryzm svitohliadu Lesi Ukrainky: Chynnyky i etapy formuvannia. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Istorii, 40*, 67-70. [In Ukrainian].
20. Levchenko, H. *Mif proty istorii: Semiosfera liryky Lesi Ukrainky*. Kyiv, Ukraine: Akademvydav. [In Ukrainian].

21. Kovalchuk, Ye. (Comp.). (2021). *Lesia Ukrainka i rodyna Kosachiv v istorii ukrainskoi ta svitovoi kultury*. Lutsk, Ukraine. [In Ukrainian].
22. Stashenko, N. (Comp.), Zhulynskiy, M. (Ed.). (2003). *Lesia Ukrainka i suchasnist* (Vol. 1). Lutsk, Ukraine. [In Ukrainian].
23. Lukianchuk, L. (2015). Vplyv Mykhaila Drahomanova na formuvannya svi-tohliadu Lesi Ukrainky. *Filolohichniy Visnyk*, 2, 139-169. [In Ukrainian].
24. Lukianchuk, L. (2016). Formuvannya istorychnykh pohliadiv Lesi Ukrainky. *Volyn Filolohichna: Tekst i Kontekst*, 22, 325-336. [In Ukrainian].
25. Masenko, L. (2004). Tema natsionalnoi nevoli v dramaturhii Lesi Ukrainky. *Studii z Ukrainistyky*, 5, 174-190. [In Ukrainian].
26. Miroschnychenko, L. (2011). *Lesia Ukrainka. Zhyttia i teksty*. Kyiv, Ukraine: Smoloskyp. [In Ukrainian].
27. Moroz, M. O. (1992). *Litopys zhyttia ta tvorchosti Lesi Ukrainky*. Kyiv, Ukraine: Nauk. dumka. [In Ukrainian].
28. Muzychko, O. (2021, February). Postati svitovoi istorii u retseptsii Lesi Ukrainky. In *Ideolohyia natsionalnoi arystokratii (na poshanu 150-richchia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky)*. *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 368-373). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
29. Ovdiihchuk, L. (2011). Lesia Ukrainka yak naukovets. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 9, 36-38. [In Ukrainian].
30. Ohnieva, O. (2005). Z istorii stvorennia pidruchnyka Lesi Ukrainky “Starodavnia istoriia skhidnykh narodiv”. *Skhidnyi svit*, 2, 164-165. [In Ukrainian].
31. Romanov, S. (2015). “Istoriia Sapfo” yak khudozhnii kod i biohrafichniy re-surs u zhyttietvorchosti Lesi Ukrainky ta L. Starytskoi-Cherniakhivskoi. *Volyn Filolohichna: Tekst i Kontekst*, 20, 242-254. [In Ukrainian].
32. Romanov, S. (2012). “Starodavnia istoriia skhidnykh narodiv” i poeziia Lesi Ukrainky na yehypetski temy. *Lesia Ukrainka: Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti. Doslidzhennia*. Retrieved from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/EgyptPoetry.html> [In Ukrainian].
33. Skupeiko, L. (2015). *Apolohiia osobystosti: statti pro Lesiu Ukrainku*. Kyiv, Ukraine: Feniks. [In Ukrainian].
34. Ukrainka, Lesia. (2021). Do M. I. Pavlyka. 10 kvitnia 1903 r. San-Remo. In *Lesia Ukrainka. Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 t.* (Vol. 13, pp. 257-260). Lutsk, Ukraine. [In Ukrainian].
35. Ukrainka, Lesia. (1918). *Starodavnia istoriia skhidnykh narodiv* (O. Kosach-Kryvyniuk, Ed.). – Katerynoslav, Ukraine. [In Ukrainian].
36. Ukrainka, Lesia. (2008). *Starodavnia istoriia skhidnykh narodiv* (O. Ohnieva, & N. Stashenko, Eds.). Lutsk, Ukraine: Volyn. obl. druk. [In Ukrainian].
37. Shymanska, I. F. (1967). Starodavnia istoriia skhidnykh narodiv – pidruchnyk Lesi Ukrainky. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 5, 107-110. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 14.04.2021 р.

Yaroslav KALAKURA, D.Sc. (History), Professor, Professor at the Department of Archival Studies and Special Fields of Historical Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine).

Yuliya BAGALIKA, Candidate of Sc. (History), Head of Department, Kyiv regional state administration (Kyiv, Ukraine).

Making a history textbook as a segment of Lesya Ukrainka's intellectual biography.

The aim of the article is to implement researches upon Lesya Ukrainka's life history and creative heritage, attracting and analyzing the works of predecessors of the place and role of receptions from the Ukrainian past, writing textbooks on the ancient history of Eastern peoples in the structure of the intellectual model of her biography, in-sighting into the concept of "intellectual biography", revealing its significance for overcoming stereotypes and manipulations of Soviet biographism, creating on this basis a consistent biography of ideas and creative works of the writer. *Methodological tools are represented* by the principles of historicism, continuity, objectivity, anthropological, systemic and synergetic approaches, a number of methods of inquiry, included analysis and synthesis, source criticism, problem-chronological, comparative, textological, biographical ways of research as well as methods of phenomenology. *Scientific novelty* consists in bringing up to date the very concept of "intellectual biography" as a scientific synthesis of biographical, textual and socio-cultural analysis of intellectuals life and their creative works, in substantiating additional ways to implement a system and complex cognition of the unique personality of Lesya Ukrainka, her inner emotional world, the influence of personal qualities and environment on formation of a historiosophical worldview, inspiring the interest in Ukrainian and foreign history, as well as in researching the specific features of the idea, sense making of the sources, methods for writing of "Ancient history of Eastern peoples", its structure, style and socio-cultural significance. The conclusion following the analysis of Lesya Ukrainka's work on writing history textbooks has been grounded on the fact that her full intellectual biography should include not only creative work, but also the process itself, life reflections, interaction with the environment, and the inner emotional world. It can only be created at an interdisciplinary level by joint efforts of scholars in literature, history, Oriental studies, philosophy, philology, ethnology and psychology on the basis of anthropological and synergetic approaches.

Key words: Lesya Ukrainka, intellectual biography, historical views, historiosophical thinking, textbook "Ancient history of Eastern peoples", methodology, overcoming of stereotypes.